

на відміну від православної, яка змушена була рахуватись з радянською державою. Підсумок, що подає В. Танчер наприкінці своєї роботи "Критика соціального фідейзму", невтішний для християнства. Незважаючи на те, що "ідеї наукового комунізму входять і в свідомість мас віруючих, і вже ці ідеї, а не релігія, визначають (переважно) їх дії. Це має величезний вплив на теологію, як на теоретичний рівень релігійної свідомості, про що свідчить поява лівого християнства" [4, с. 224], все одно немає жодних підстав переоцінювати "полівіння" релігійної ідеології. Саме тому, продовжує В. Танчер, "навіть поява лівого християнства не може змінити марксистсько-ленінської оцінки релігії як «опіуму народу», як реакційної ідеологічної системи. Звідси і оцінка соціального фідейзму, його майбутнього: соціальний фідейзм, як і вся релігія, приречений" [4, с. 225].

Підсумовуючи вищесказане, зазначимо таке. По-перше, в розглянутих роботах В. Танчера зібрано багато цінних (особливо враховуючи ті часи, коли видавалися ці книжки та інформаційний голод стосовно наукового доробку західних вчених) наукових даних, які хоча і

супроводжувались негативним коментарем в дусі марксизму-ленінізму, проте не втрачали від цього своєї цінності. По-друге, антирелігійну риторику слід читати між рядків, оскільки там проглядається явне порівняння релігії та марксизму-ленінізму, який має в собі багато релігійних рис. По-третє, авторів не притаманний волюнтаризм, а в деяких місцях можна помітити симпатію до релігійних організацій та тих функцій, що ними виконуються в суспільстві.

Список використаних джерел:

1. Безансон А. Интеллектуальные истоки ленинизма. Les Origines intellectuelles du léninisme / А. Безансон. – М. : МИК, 1998. – 304 с.
2. Восленский М. Номенклатура / М. Восленский – М. : Советская Россия, 1991. – 624 с.
3. Студитский А. Н. Мухомолыбы – человеконенавистники / А. Н Студитский // Огонек. – 1949. – № 11.
4. Танчер В. К. Критика социального фидейзма / В. К. Танчер. – Киев : Вища школа, 1975. – 230 с.
5. Танчер В. К. Про походження релігії / В. К. Танчер. – К. : Молодь, 1957. – 39 с.
6. Танчер В. К. Руське православ'я (критичні нариси) / В. К. Танчер. – К. : Наукова думка, 1977. – 155 с.
7. Танчер В. К. Як виникла релігія / В. К. Танчер. – К. : Радянська Україна, 1956. – 39 с.

Надійшла до редколегії 15.04.2014

А. С. Пасечник

РЕЛИГИОВЕДЧЕСКИЕ ДОСТИЖЕНИЯ ВЛАДИМИРА ТАНЧЕРА

Рассматриваются идеи известного украинского религиоведа советского периода В. Танчера, изложенные в его работах "Критика социального фидейзма", "О происхождении религии" и "Русское православие (критические очерки)", делаются выводы о влиянии идеологии того времени на его научные работы. Исследуется влияние идей ученого на религиоведение того времени.

Ключевые слова: В. Танчер, теория атеизма, религия, советское религиоведение, православие, фидейзм.

A. S. Pasichnik

VLADIMIR TANCHER'S ACHIEVEMENT IN RELIGIOUS STUDIES

The ideas of famous Ukrainian religious scholar V. Tancher expressed in his works "Critique of the social fideism", "On the origin of religion" and "Russian Orthodoxy (critical essays)" have been analyzed. The conclusions have been made that the ideology of the time influenced his scientific work. It has been examined the impact of these ideas on religious studies of that time.

Key words: V. Tancher theory of atheism, religion, Soviet religion, Orthodoxy, fideism.

УДК 159.962.7

О. І. Предко, д-р філос. наук, проф.

РЕЛІГІЙНЕ НАВІЮВАННЯ: СУТНІСТЬ ТА ЙОГО СКЛАДОВІ

Розглянуто релігійне навіювання як процес прищеплення ідей, уявлень, установок тощо, в якому основним підґрунтям впливу виступають віра, міфи, стереотипи, що забезпечують різні типи регуляції поведінки людини. Визначено вплив релігійного навіювання на людину в контексті само- й взаємонавіювання. Рівень виражених змін виявляється в посиленні впливу дезадаптивних методів на особистість, набутті групових стереотипів мислення, втраті самоідентифікації та формуванні залежності від культури.

Ключові слова: релігійне навіювання, релігійна віра, міфи та стереотипи, деструктивний вплив.

Сьогоднішній соціум характеризується зростанням ролі релігійного фактора, що, в свою чергу, позначається на духовності людей, переоцінці їх цінностей. Ця проблема актуалізується помітним посиленням діяльності не тільки традиційних, але й нетрадиційних релігійних організацій, що впливають на суспільне життя, використовуючи різноманітні засоби впливу. Часто уявлення та переживання, норми і цінності нав'язуються індивіду всупереч його волі і свідомості. Тим паче, релігійні лідери впродовж століть вишукували прийоми, за допомогою яких можна вплинути на психіку людини. Для утвердження своєї могутності "божі пастири" використовували найвчирніші засоби впливу з метою підпорядкування, залучення, маніпуляції. Одним з таких соціально-психологічних механізмів, які використовуються релігією, є процеси навіювання. Сьогодні існує потреба пояснення такого явища, зокрема в контексті того, як відбувається "зсув" суспільної психіки в сторону несвідомої домінанти поведінки як на індивідуальному, так і груповому рівнях.

В сучасній науковій літературі релігійне навіювання досліджується М. Бондаревим, Ю. Поліщуком, К. Приваловим та ін. переважно з точки зору впливу деструк-

тивних релігійних сект на психічне здоров'я людини. Значно менше робіт, у яких звертається увага на осмислення особливостей релігійного навіювання, його складових компонентів. Відтак метою статті є дослідження сутності релігійного навіювання, його структурованості та впливу на людину.

Навіювання відіграє важливу функцію в житті людини. Будь-які дії людини продиктовані певним навіюванням. Воно може витікати як з внутрішніх спонукань (самонавіювання), так і бути отримано від інших людей (гетеронавіювання). Навіювання стає можливим в результаті швидкого переходу клітин головного мозку в гальміний стан. Тому основним психофізіологічним механізмом навіювання є розірваність в результаті зниження тону кори великих півкуль головного мозку та виникнення функціональної нервово-психічної роз'єднаності всієї коркової діяльності. Навіювання стає можливим тоді, коли вдається знизити критичність психіки, критичність свідомості. Академік В. Бехтерев підкреслював, що навіювання стає можливим лише тоді, коли вдається впливати на людину в обхід її критичності. Навіювання залежить від ступеня навіюваності людини. Також сугестивність залежить від попередньої

установки, тобто психоемоційної готовності прийняти навіювання. Всі в тій чи іншій мірі схильні до навіювання; лише у одних людей подібні здібності виражені більше, а в інших – менше.

Досліджуючи природу зцілень, В. Бехтерев відзначав, що їх таємницю можна розкрити завдяки таким психологічним феноменам як віра, слава Учителя, лікаря. Особливо велика роль в поширенні таких епідемій відводилася навіюванню, під яким він розумів "не що інше, як штучне прищеплення шляхом слова або яким-небудь іншим способом різних психічних явищ, наприклад, настроїв зовнішнього враження, ідеї або дії іншій особі при відволіканні її вольової уваги або зосередження" [2, с. 62–63]. Отже, навіювання є безпосереднім прищепленням тих чи інших психічних станів однієї людини іншій за допомогою слів, міміки, жестів. В. Бехтерев відзначав, що таємницю багатьох психопатичних епідемій можна розкрити завдяки з'ясуванню сутності навіювання.

Епідемії були зумовлені як психічними, так і соціальними чинниками, які, взаємно підсилюючись, інтенсифікували даний процес. Проте впливовим чинником епідемій був, безумовно, релігійний. Одним із факторів, який сприяв навіюванню в релігійній епідемії, виступала віра. Вона настільки мала зцілюючу силу, що навіть діяла і там, де звичайне навіювання було безсилем. Безперечно, віра в зцілення посилюється святістю місця, предмету, а особливо людини, яка своїм способом життя набула слави святості.

У структуру релігійної віри входить три компоненти: внутрішнє "Я" – особистості, образ об'єкта віри та ті зв'язки, які поєднують попередні два компоненти. Звичай, навіюванню піддається внутрішнє "Я" як усвідомлення особою самої себе, що включає особисте уявлення про себе, власні особистісні якості, це, власне, уявлення про свій життєвий шлях, можливість його здійснення. Релігійна віра є почуттям особливої особистої зацікавленості в предметі віри. Вона занурена в глибину людської психіки і супроводжується сильним чуттєвим забарвленням. В результаті в людини з'являється сильне неусвідомлене бажання захистити свою позицію і довести її справедливості іншим. Людина, що знаходиться в стані релігійної віри, завжди знаходиться в пошуку процесу Богоспількування. В цьому контексті людини важливе співчуття, розуміння, духовний саморозвиток, довірливість (конфіденційність) внутрішнього діалогу, впевненість в майбутньому, спокій. Таким чином, релігійна віра допомагає людині реалізувати свої основні комунікативні, духовні та моральні потреби.

Релігійна віра зцілює. Наприклад, у Франції більше десятків тисяч людей (в основному католики) упродовж багатьох років влаштовують паломництво до м. Лурд до джерел "святої води", яка "зцілює від всяких хвороб". А в Індії в м. Варанасі, розташованому на річці Ганг, в певну пору року стікаються десятки тисяч паломників-віруючих з усіх куточків країни. Тут паломники, як і в Лурді та інших "святих" місцях, зцілюються від "всіх" хвороб, очищають душу, скупавшись у річці або випивши два-три ковтки "святої" цілющої води.

Для індивіда віра представляється засобом акумуляції ресурсів на реалізацію вищих потреб. Якщо її розуміти тільки як механізм прийняття, віра являє собою специфічний і унікальний спосіб обміну інформацією з середовищем, умовою інтеграції і цілісності когнітивної структури індивіда, найважливішою сполучною ланкою між раціонально-логічним і чуттєвим пізнанням, їх основою. Навіювання, як механізм форму-

вання віри, набуває найбільшого значення тоді, коли інші механізми функціонують з меншою ефективністю: при невиразності ментальної потреби, при високій навіюваності індивіда і ослаблених рефлексивних процесах, – тобто тоді, коли імперативність інших підстав формування віри знижена або відсутня.

Аналізуючи випадки лікування вірою, В. Бехтерев зазначав, що в даному випадку велике значення мала підготовка настрою, "який виступав неминучим наслідком збудження релігійного почуття" [1, с. 169]. Іскра надії запалюється вже тоді, коли чутка про чудодійну силу тієї чи іншої ікони, святого, лікаря вперше досягає слуху хворого. В цей процес вплітається надія на зцілення, що поступово наростає і знаходить свій вияв в релігійному екстазі. Самонавіювання лише посилює здійснення лікування вірою. Отже, якби не змінювались релігійні культи, проте психічні умови для лікування вірою зводяться до релігійного піднесення, яке нерідко досягає ступеня екстазу [1, с. 171]. Прищеплення психічних станів від однієї особи до іншої здійснюється завдяки органам чуття. В цьому контексті масові самогубства в середовищі російських сектантів В. Бехтерев пояснював мимовільним навіюванням, взаємонавіюванням і самонавіюванням.

Окрім прищепленої ідеї про причинну в розвитку крикливства велику роль відігравав і елемент наслідування. Можна лише уявити, як на істеричних жінок впливала картина "дійств" криклиць, що розгортались в церквах, монастирях. Ще більше вражали картини біснування криклиць під час публічних відчитувань, які ще більше зміцнювали віру простого народу в бісоодержимість.

Осмислюючи феномен навіювання слід зауважити, що він включає три послідовних процеси. Перший – це навіювання програми поведінки, переданої від однієї людини іншій людині або масі (натовпу). У цьому випадку активується процес самонавіювання, а, значить, джерело і виконавець програми поєднуються в одній людині. Другий етап – мозкові психофізіологічні механізми, що забезпечують виконання прищепленої раніше програми. І третій – "вихід" психонервового процесу на виконавчі системи.

В процесі релігійного навіювання велику роль відіграє, з одного боку, певна психологічна установка на своїй неординарності, що досягається завдяки самонавіюванню, а з іншого – сприйняття іншими, які своїми діями підсилюють чи послаблюють навіювальний процес. Такий зв'язок внутрішнього та зовнішнього взаємопідсилення можна відстежити в такому релігійному стані як юродство. "... По-перше, юродиві можуть усвідомлювати свій стан не тільки як подвиг, але і як «зіпсованість», при цьому намагаючись обґрунтувати і виправдати свою поведінку, спираючись на священні тексти, на життя (або приклад) інших юродивих; по-друге, релігійні ідеї тієї традиції, в рамках якої існує юродивий, трактуються ним радикально і доводяться до свого логічного кінця: юродивий не визнає компромісів і не шукає обхідних шляхів, він переконаний ригорист; по-третє, ірраціоналізм юродивого (горезвісна «відмова від мирського розуму»), приписувана йому оточуючими, є прямим наслідком його радикалізму в трактуванні основних релігійних ідей, а не самоціллю: зрозумілі радикально і постійно втілювані в життя релігійні ідеї настільки трансформують його спосіб життя і поведінку, що останні сприймаються оточуючими як божевільля; по-четверте, театральність (часто згадується як невід'ємна риса юродства поряд з «антипо-

ведінкою») не є обов'язковим аспектом поведінки юридичного ні для нього самого, ні для оточуючих: юридичним можуть вважати і не «буїного», а цілком тиху і спокійну людину, що підтверджується також і матеріалами житій; по-п'яте, прямими наслідками радикалізму юридичного є також його повне самозречення, абсолютне занурення в «інший світ», зміщення акцентів і життєвих пріоритетів, крайній аскетизм і відчуженість; по-шосте, юридичний вірить у свою здатність досягти того ступеня духовної чистоти, яка, на його думку, ставить його в особливі відносини з Богом, що дозволяє йому претендувати на спасіння «всього світу» в буквальному сенсі; по-сьоме, поведінка юридичного сприймається оточуючими як ірраціональна, проте його духовний світ може бути цілком гармонійним і підпорядкованим суворої внутрішній логіці, а відповідність його життєвих цілей поведінки та способу життя свідчить про нього швидше як про здорового особистість, що не терзається внутрішніми суперечностями: їх юридичний знімає тим, що безкомпромісно й безмежно слідує своїм релігійним ідеалам, виступаючи в ролі своєрідного «надвіруючого» [4, с. 134–135]. Отже, стан юродства підтримується як внутрішніми чинниками самого носія даного феномену – самонавіюванням, так і зовнішніми впливами – взаємонавіюванням, які відіграють підтверджувальну роль.

Реалізації навіювання сприяє установка й конформність. Психологічну установку відкрив Д. Узнадзе (1961). Установка в даному випадку – це готовність людини до певної діяльності або сприйняття, тобто готовність прийняти навіювання. Чим більше виражена установка, тим більше сугестивність. Установка знижує бар'єр критичності, а, значить, фактично спрямовує поведінку людини. Конформність означає несвідоме підстроювання поведінки людини під поведінку інших людей, що знаходяться поряд з нею. Конформність означає, що вчинки, думки, погляди, оцінки людини – залежать від вчинків, думок, поглядів та оцінок інших людей. Вперше на термін конформності звернув увагу В. Бехтерев, назвавши його "суспільною заразою", підкресливши несвідоме наслідування одних людей іншими. Крім того, конформність може проявлятися в співпереживанні – коли стан іншої людини відчувається як свій власний. У цьому випадку доречний термін емпатія. І конформність, і установка спрямовані на збільшення ефекту навіювання.

Частий та тривалий вербальний вплив може привести до виникнення досить стійких і нерідко стабільних установок. Виступаючи установкою, релігійні погляди, уявлення визначають конкретний вибір віруючих. Готовність раніше виробленої установки до актуалізації не завжди однакова. Вона залежить від міцності цієї установки, від ступеня її фіксації. Чим стійкіше вона зафіксована, тим сильнішою і тривалішою є здатність її до актуалізації.

Доволі яскраво навіювальний ефект відстежується в культурній діяльності, основними конструктами якої часто-густо виступають міфи та стереотипи, які виступають ефективним засобом маніпуляції; завдяки їм відбувається "експлуатація" масової свідомості задля утвердження певної ідеї. Часто людина стає жертвою таких маніпуляцій, попадає в їх обійми і втрачає своє "Я". При допомозі міфів та стереотипів нав'язується певна думка; вони "впевнено" торують шлях інтересу певної особи чи групи. Міф, претендуючи на природність та характеризуючись емоційністю і сугестивністю, ґрунтується на архетипах, які практично знищити неможливо, оскільки вони глибоко вкорінені в менталітеті народу. Їх можна актуалізувати, тобто викликати до життя, чи за-

гнати назад в глибини підсвідомості, поставивши їм могутній заслін. Надзвичайна сила таїться у "вічних" міфах, які впливають на поверхню в іншому лику. Наприклад, міф про світле майбутнє – комунізм, в Україні змінився у кінці 80-х – початку 90-х років ХХ ст. міфом про "капіталістичний рай", який почнеться із запровадженням ринкових умов. До речі, комуністичний міф – це "перелицювання" стародавнього міфу про Золотий вік.

У працях В. Бехтерева навіювання прямо пов'язується з маніпуляцією свідомістю, оскільки являє собою "вторгнення (у свідомість) сторонньої ідеї без прямої й особистої участі в цьому акті «Я» суб'єкта" [1, с. 143]. У цьому принципова відмінність навіювання від переконання, оскільки даний феномен ґрунтується не на логічному переконанні, а безпосередньо впливає на психічну сферу, прищеплюючи ідеї, почуття, емоції. Переконання передбачає активну участь суб'єкта, тому що йому пропонується ряд доведень, які він осмислює і приймає або відкидає. В. Бехтерев підкреслював, що навіювання "обходить" розум суб'єкта. Присипаючи свідомість, навіювання диктує їй свої установки. Власне, навіювання – це тиск, що роблять люди один на одного словами, інтонацією мимікою, своїми вчинками.

Стереотипи підсилюють чи послаблюють навіювальний процес. Проте в переважній більшості стереотипи актуалізують міфи, торують їм дорогу для закріплення в масовій свідомості необхідних ідеологем. В стереотипі спрощується мислення, а також відстежується тенденція конкретизації ідей в образах. Польський дослідник Л. Войтасек зазначає, що саме із цих двох джерел "виникають стереотипи, які виступають як умовні «ярлики», які наклеюються на людей і явища. Вони глибоко зачіпають весь процес сприйняття. Стереотипи також приймають участь в створенні поглядів, які визначають хибне відношення до деяких ідей, людей, предметів" [цит. за 6, с. 44]. Такі стереотипи мають здатність швидко впроваджуватися в масову свідомість. Підсилює їх емоційна інтенсифікація, яка притаманна міфу, що й спонукає до активних дій. Отже, стереотип готує підґрунтя для міфу, "часто-густо стереотип виступає в ролі тарана, який ламає опір аудиторії, пробиває «стіну» в її свідомості. А в цю ж «стіну» уже націлюється міф" [6, с. 48]. Завдяки чому стереотип здатний пробивати захисні механізми свідомості? Перш за все, при допомозі емоцій. Загалом, варто зазначити, що процес формування навіюваного "бажаного" вибудовується завдяки емоціям. Тут також використовується момент міфу, в якому емоційно-чуттєве переживання домінує над раціональним поясненням. Емоційно-чуттєвий світ – це світ людини, її бажань та інтересів. Він являє собою не лише енергетичний потенціал людини, але й є пусковим механізмом будь-якої діяльності.

Утвердженню навіювальних установок сприяє емоційне зараження як певний психологічний вплив на людину, який передає певні настрої, спонуки не через свідомість та інтелект, а через емоційну сферу. Звичайно, ступінь зараження людей чи груп залежить також від загального рівня розвитку індивідів, їхнього психічного стану, віку, емоційного настрою, загалом – від рівня розвитку їхньої самосвідомості.

В релігійній свідомості важлива роль належить неусвідомленим явищам суспільної і групової психології. Неусвідомлені аспекти наявні і в навіюванні, які нав'язуються індивіду всупереч його волі і свідомості. У цих феноменах образ пов'язаний з емоційно-моторними елементами і тому не піддається інтелектуальній обробці. Все це уможливорює маніпулювання людською психікою і ви-

користання методів навіювання у формуванні релігійної емоційності. За умов психічного зараження процес передавання емоційного стану від однієї особи до іншої відбувається, передусім, на несвідомому рівні. Йдеться про те, що сфера свідомості під час емоційного зараження різко звужується, критичність до подій, інформації, яка надходить із різних джерел, майже відсутня.

Отже, стійкість віри, як складової релігійного навіювання, можна пояснити наступними чинниками: по-перше, її зв'язком із міфами та стереотипами, які відіграють значну роль в житті особистості та в системі її ціннісних орієнтацій, що й зумовлює створення благодатного підґрунтя для "спрацювання" навіювального механізму; по-друге, впливом тих адептів релігійної групи, в якій спрацювують ефекти емоційно-чуттєвого зараження, психологічної підтримки, "бомбардування любов'ю" тощо. Також стійкість релігійної віри зумовлена психологічними особливостями релігійних людей. Зазвичай, у багатьох адептів тих чи інших релігійних громад присутня ідея їх богообраності, що лише підсилює почуття їх переваги над іншими, блокує будь-яку інформацію, яка суперечить їх вірі.

Деадаптивні методи впливу на особистість, що використовуються релігійними "гуру" щодо своїх адептів, призводять до порушення у них соціальної адаптації, зміни життєвих стереотипів і створюють передумови для первинного розвитку або посилення вже наявних психічних і поведінкових розладів. "Для релігійної людини будь-яке божественне «слово», яке звучить у душі та оточене німбом святості, є словом Логосу, зерно, кинуте Сіячем у глибину серця, іншими словами, – гетеронавіювання" [5, с. 71]. Загалом, релігійне навіювання вирізняється динамічним характером та функціональною специфікацією. Умовно можна виокремити декілька навіювальних етапів залучення людини в ту чи іншу релігійну спільноту. Навіювальні засоби варіативно змінюються відповідно до структури і динаміки соціальних і психологічних змін у адептів. На першому етапі релігійне навіювання спрямоване на інтенсивне занурення адепта в життя культової групи із різкою зміною звичного укладу життя, яку можна порівняти з соціальним шоком. Другий етап – це процес зміни особистості, який проявляється в посиленні впливу деадаптивних методів на неї, придбання групових стереотипів мислення з втратою самоідентифікації і формуванням залежності від культу. На третьому етапі навіювальні засоби досягають мети – цілковитої ідентифікації з культом, що характеризується сформованістю стереотипів поведінки, мислення й емоційного реагування на позакультурний світ тільки на основі "нормативності" культового віровчення. Відбувається розрив соціальних зв'язків, сімейних відносин з домінуванням інтересів особистості виключно на діяльності даної релігійної групи: блокується критичне осмислення того, що відбувається в культурі, власне, воно майже повністю відсутнє, що призводить адептів до ідентифікації з релігійною групою. Четвертий етап характеризується порушеннями соціальної адаптації, труднощами в міжособистісних відносинах, невирішеними правовими, майновими, сімейними питаннями та проблемами соматичного здоров'я, що виникли за час перебування в культурі. Релігійне навіювання, охоплюючи почуття, поведінку, вчинки людини, формує в неї зростаюче тотальне відчуження і виправдовує застосування психологічного, фізичного тиску та насильства по відношенню до адептів. Включення адепта в релігійний досвід групи характеризується наявністю всеосяжного, тоталітарного контролю всіх сторін

життєдіяльності індивіда з боку її адептів. Людина знає деструктивних впливів, що проявляється в руйнуванні психологічної цілісності індивіда, його моральних і етичних засад, соціальних зв'язків, сімейних відносин і колишніх особистісних установок.

Розглядаючи особливості впливу релігійного культу на людину, Р. Ліфтон виокремлює наступні його критерії: середовищний контроль (контроль життєвого середовища з проникненням у свідомість людини певних групових уявлень, які поступово починають управляти внутрішнім діалогом початківців); перекручування мови (використання словесних ресурсів з метою обмеження мислення членів групи абсолютними, чорнобілими кліше, зрозумілими тільки членам групи); вимога чистоти (встановлення нездійсненних стандартів поведінки, що сприяє створенню атмосфери провини і страху); культ сповіді (приписування в будь-якій думці або дії, які не відповідають груповим правилам і нормам, отримана при цьому інформація не забувається, а використовується в цілях контролю); містичне маніпулювання (демонстрація спонтанних подій, як "надприродних"); доктрина вище особистості (нав'язування вірувань групи на протигагу досвіду, свідомості і цілісності особистості); священна наука (віра в абсолютну наукову і моральну істинність групових догм, що не залишає місця для будь-яких питань і альтернативних точок зору); роздільне існування (віра в те, що члени групи мають право на існування, а критики і дисиденти, не мають) [3].

Таким чином, процес релігійного навіювання – це, по-перше, прищеплювання людині або групі осіб певної ідеї, яка настійно "висівається" й переростає в програму поведінки, по-друге, включаються мозкові психофізіологічні механізми, які забезпечують виконання насадженої програми поведінки, по-третє, відбувається оприявлення свідомого та несвідомого "опрацювання" навіювальних установок: програма перетворюється в дію. Отже, "навіювання складається... з трьохчленного ритму: 1) ідея-образ, яка кидається в підсвідомість, слово, яке включає в себе «навіювання», 2) підсвідоме життя і робота цього образу, 3) ряд актів та змін, які є результатом «навіювання»" [5, с. 63].

Сьогодні засоби релігійного навіювання широко використовуються іншими сферами суспільної свідомості: відбувається перенесення акцентів з релігійної етики на політичну ідеологію. Це перенесення акцентів супроводжується посиленням інтересу до релігії як суспільно-політичної теорії, а не просто релігійно-світоглядної системи. Релігійний фактор, взаємодіючи з політичним процесом, виступає каталізатором як стабілізації політичного простору, так і його дестабілізації. Політизація релігії характеризується використанням релігійних ідей у політичних цілях (релігійні ідеї як елемент політичних технологій). В даному випадку відбувається використання релігійних ідей для виправдання політичних дій або для мобілізації людей в нерелігійних цілях. З іншого боку, політизація релігії є процес "прояву" політичної складової релігії, тобто процес клерикалізації політики (використання політичних засобів у релігійних цілях). В цьому процесі релігійне навіювання, зазнаючи трансформаційних метаморфоз, стає дієвим засобом як політизації релігії, так і впливовим чинником у вправних руках як політичних, так і релігійних маніпуляторів. Тому сьогодні значні перспективні можливості відкриваються при дослідженні механізму релігійного навіювання, його ефективності, яка значно залежить від соціально-психологічних, особистісних, ситуаційних і соціальних факторів.

Список використаних джерел:

1. Бехтерев В. М. Внушение и его роль в общественной жизни / В. М. Бехтерев // Бехтерев В. М. Гипноз. – Донецк : Сталкер, 2000. – С. 125–246. 2. Бехтерев В. М. Гипноз, внушение и психотерапия и их лечебное значение // Бехтерев В. М. Гипноз. – Донецк : Сталкер, 2000. – С. 3–124. 3. Бондарев Н. В. Психические расстройства у адептов современных религиозных культов ("сект"), использующих дезадаптивные методы воздействия на личность : дис. ... канд. мед. наук : спец. 14.00.18 – психиатрия [Электронный ресурс] / Николай Ва-

ильевич Бондарев. – М., 2006. – 167 с. – Режим доступа: <http://www.disscat.com/content/psikhicheski>. 4. Воронкова Е. А. Юродство: взгляд изнутри (анализ мировосприятия современного юродивого). Статья вторая / Е. А. Воронкова // Религиоведение. – 2012. – № 3. – С. 123–138. 5. Вышеславцев Б. Внушение и религия / Б. Вышеславцев // Путь. Орган русской религиозной мысли. – 1930. – № 21, апрель. – С. 63–75. 6. Цуладзе А. Политическая мифология / А. Цуладзе. – М. : ЭКСМО, 2003. – 384 с.

Надійшла до редколегії 10.05.2014

Предко Е. И.

РЕЛИГИОЗНОЕ ВНУШЕНИЕ: СУЩНОСТЬ И ЕГО СОСТАВЛЯЮЩИЕ

Рассмотрено религиозное внушение как процесс привития идей, представлений, установок и т. д., в котором главным основанием влияния выступают вера, мифы, стереотипы, обеспечивающие различные типы регуляции поведения человека. Определено влияние религиозного внушения на человека в контексте само- и взаимовнушения. Уровень выраженных изменений проявляется в усилении воздействия дезадаптивных методов на личность, приобретении групповых стереотипов мышления, потери самоидентификации и формировании зависимости от культа.

Ключевые слова: религиозное внушение, религиозная вера, мифы и стереотипы, деструктивное влияние.

Predko O. I.

RELIGIOUS SUGGESTION: THE NATURE AND ITS COMPONENTS

The author considers religious suggestion a process of inculcating ideas, perceptions, attitudes, etc. which are the main basis for the influence of faith, myths, stereotypes, providing different types of regulation of human behavior. The author suggests the influence of suggestion on human in the context of self- and mutual suggestion. The level of pronounced changes is detected in enhancing the impact of disadaptive methods on the individual, group acquisition of stereotypical thinking, loss of identity formation and dependence from the cult.

Keywords: religious suggestion, religious faith, myths and stereotypes, destructive influence.

УДК 261.6:001

М. М. Стадник, д-р філос. наук, проф.

ИРРАЦИОНАЛЬНОЕ В ПРАВОСЛАВНОЙ ТРАДИЦИИ

Розкрито різні метафізичні системи ірраціонального пізнання надприродного. Показано, що спрямованість мислення людини, яка засвоїла релігійне вірочення, полягає у визнанні "реальності" та важливості для її життя надприродного. Для цього використовуються не стільки зусилля людського розуму, які можуть наблизити до осягнення теологічних істин, скільки безпосереднє переживання, особливе релігійне відчуття. Процес пізнання, із погляду православних теологів, має два рівні. Перший – дослідження людиною навколишнього світу, що є початковою сходинкою осмислення дійсності, яке не завжди дає змогу проникнути в сутність речей і явищ. Другий, вищий рівень – пізнання людиною Бога. Істинним процесом пізнання для православних теологів є поєднання першого та другого рівнів осмислення дійсності, яке досягається тільки тоді, коли сягає вищого синтезу багатогранності навколишньої дійсності з Богом через божественне одкровення. Останнє, має перевагу перед природничо-науковими методами пізнання. Концепція пізнання православної церкви включає такі елементи: об'єкт і суб'єкт пізнання, мета пізнання, можливість і джерела пізнання, шляхи й форми пізнання, критерій істинності отриманих знань. Співвідносячи об'єкт дослідження науки та релігії, теологи стверджують, що наука досліджує природні, матеріальні явища, а релігія – надприродні, духовні.

Ключові слова: ірраціональне пізнання, релігійне пізнання, наукове пізнання

Осмислення релігійного пізнання дає можливість виокремити метафізичні підходи щодо ірраціональності процесу осягнення надприродного. Для цього уважно добираються факти, призначені довести обмеженість розуму та засобів логічного пізнання, його нездатність пояснити світ не тільки надприродний, але і світ реальний. Використовуються найрізноманітніші аргументи, якими обстоюється думка про те, що ірраціональне не є явищем, котре заперечується розвитком науки. Для надання висунутим висновкам більшої переконливості, теологи додають до своїх суджень особливим чином проведеній софістичний аналіз сучасних наукових даних, які б підтверджували тезу про несурверненість розуму.

Дослідженням проблем релігійного пізнання займаються філософи, релігієзнавці: Богачевська І. В., Герасимчук А. А., Горбаченко Т. Г., Колодний А. М., Лозко Г. С., Лубський В. І., Лубська М. В., Марченко О. В., Мозговий І. П., Предко О. І., Саух П. Ю., Філіпович Л. О., Харківченко Є. А. та ін. Значне місце в осмисленні теологічного пізнання у православній традиції належить В. Кудрявцеву, П. Светлову, С. Глагольєву, М. Рождественському та ін.

Незважаючи на важливі теоретичні напрацювання у цій сфері, нагальною залишається проблема як релігійного, так і наукового пошуку. У цьому контексті важливим є звернення до аналізу ірраціонального пізнання.

Мета статті: розкрити особливості ірраціонального пізнання у православній традиції.

Наукові відкриття XIX – початку XX ст. призвели до зміни світоглядних концептів. Це призвело до того, що

значна частина православних теологів та філософів кінця минулого століття, зокрема С. Булгаков, Д. Макарій, П. Светлов, С. Глагольєв, М. Рождественський обґрунтовували думку про тотожність наукового та релігійного пізнання, а також логічність християнського вірочення. Наявні суперечності між науковими та релігійними істинами вони пояснювали "невиправданими претензіями науки на пізнання в недоступній для неї області", що вирішувалось у душі подвійної істини. Представники сучасної православної церкви, захищаючи ірраціональне пізнання, ідуть шляхом оновлення теологічних аргументів та пошуку різних методів і форм задля узгодження релігії та науки. Загальною логічною схемою таких побудов є передусім вирізнення реально існуючих не пізнаних досі явищ, що є свідченням "обмеженості людського розуму". Ці явища містифікуються та зумисне перетворюються на дії надприродного.

Теологічне обґрунтування взаємовідношень раціонального й ірраціонального розкривається "розумовим" пізнанням ірраціонального, "надрозумового", у світлі якого тільки і можливо зрозуміти розум і свідомість людини в цілому. Реальність ірраціонального теологічного обґрунтування, виходячи з того, що на рівні побутової релігійної свідомості складні процеси психічної діяльності, мислення, процес формування переконань, моральних, естетичних почуттів не осмислюються віруючими в їх науковому вигляді. А тому, кожне складне явище, що виходить за рамки обмежених знань віруючих, не вкладається в систему їх наочно-конкретних уявлень і найпростіших логічних схем, оголошується таким, що